

Városok, egyetemek, koldulórendek nagy százada

VIZKELETY ANDRÁS

Az MTA levelező tagja, 1931-ben született Tatán. A győri bencés, majd a tatabányai piarista gimnáziumba járt. 1950-54 között a Piarista Rend teológiai főiskoláján tanult, 1953-57 között magyar-német szakot végzett az ELTE-n. 1957-84-ig az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott. 1984 óta az MTA Fragmenta Codicum Kutatócsoportjának vezetője. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora. A 13. századot bemutató tanulmányblikk szerkesztője.

**Az egyén
felértékelődése**

A 13. században jelentős, már korábban megindult változások értek be a keresztény Európában, amelyek átalakították régebbi társadalmi struktúrákat, földrajzi erővonalakat, emberi gondolkodásmódokat, egyházi és laikus életformákat. E folyamatok és a hatásukra beállt változások összefoglaló bemutatására természetesen itt nem vállalkozhatunk. A három kiválasztott társadalmi képződmény közül az első mindenekelőtt az emberi együttélés rendjére, a második a tudományosságra, az emberi gondolkodásmódra, a harmadik a kor vallásosságára gyakorolt nagy hatást. A három azonban összefügg egymással: A város volt az egyetemek társadalmi és szellemi táptalaja, a kolduló rendek is elsősorban a városi lakosság pasztoralizációját célozták meg. Az első kettő, a város és az egyetem, nem a század szülötte, de a század folyamán új, fokozott jelentőségre tettek szert az emberi életmód és gondolkodásmód szerveződése terén. Erre reagáltak részben hasonlóan, részben különbözően Szent Domonkos és Szent Ferenc fiai és leányai. A három intézmény, város, egyetem, új szerzetesrendek, nem tehettek volna szert olyan nagy európai jelentőségre, ha nem indul meg gyökeres változás az emberi társadalmat alkotó alapelem, az egyén megítélésében, szerepében. Egyúttal mindhárom képződmény tovább fokozta az egyén felértékelődését.

A társadalmi mobilitás növekedése a feudális struktúrákon belül is kedvezett az egyén szerepköre tágulásának. A központi hatalom, de a kisebb fejedelmek is a születési nemesség ellenében egyre inkább a kezdetben szolga-státuszban lévő miniszteriálisokat (nálunk szervienseknek nevezik őket, mindkettő „szolgáló” személyt jelent) juttatják társadalmi ranghoz, pozícióhoz, s így a személyes kiválóság bizonyítására alkalmat adva teljesítményhez kötik a társadalmi és gazdasági felemelkedést. A városban még inkább szükség van rá, hogy a polgárjogra pályázó bebizonyítsa, hogy ottléte a közösség számára hasznot, értéket jelent. „Mesterművet” kell létrehoznia, hogy felvegyék a cégbe. Akinek ez nem sikerül, az a kora proletariátus számát gyarapítja. A városok területe és népessége ugrásszerűen növekszik. Itália négy

Az urbanizáció nagyvárosa egyenként 80 000-nél több lakost számol a 13. században. Az urbanizációnak itt voltak legnagyobb történeti hagyományai. Ezt a népsűrűséget az Alpoktól északra csak Párizs érte el, sőt lakosainak számát ekkor már 220 000-re tehetjük. A többi francia, német nagyváros falai kb. 40 000 embert zártak körül. A németalföldi Gent területe 664 hektárra terjedt. A viszonylag kis területen élő sok ember élete eddig soha nem látott önszerveződést igényelt, amelynek tekintettel kellett lennie az egyéni képességekre. Ezt az igyekezetet tükrözi a városok jogalkotó tevékenysége. Párizs ekkor mintegy 500 különböző foglalkozási csoportot egyesít falai között. Korai szociálfilozófiai megállapítások is tükrözik ezt a felismerést. A 13. század végén, 14. század elején működő Marsilio de Padua leszögezi, hogy az emberek sokféle adottsággal rendelkeznek, és ezt tekintetbe kell venni. A képzőművészetben megjelennek az egyéni portrék, a lovagregényekben a protagonistának magányos kaland-utak során kell bizonyítania tökéletességét. A francia, olasz, német verses novellákban a hős, aki már nem egyszer polgár, mesterember, nem a fegyvertények, hanem esze, ravaszsága segítségével diadalmaskodik.

A ratio szerepe Az ész, a ratio kiművelését szolgálják a 13. századi városokban virágzó egyetemek. A dialektikán iskolázott skolasztikus módszer a ratio segítségével rendszerezi kora tudományosságát és a világ jelenségeit. A hit tételeit is nemcsak a Szentírásnak és a hagyománynak, hanem az észnek is kell igazolnia. A kinyilatkoztatás igazsága nem mondhat ellen a ratióknak. Párizsban a teológia ekkor recipiálja „pogány” arab közvetítéssel Arisztotelész filozófiáját, és felhasználja azt a maga céljaira. Párizs, ez a „gondolkodógép”, ahogyan Georges Duby nevezte a 13. századi francia metropolist, ennek a folyamatnak társadalmi táptalaja. A disputációk, a ratióknak ezek a lovagi tornái, vonzzák a hallgatóságot. Nem a kardok, hanem az élesre köszörült elmék vívják itt párbajaikat. Az egyéni teljesítmény itt nem lovagi becsületet, hanem a tudományos elit megbecsülését hozza. És sem itt, sem ott nem szavatolja a születési nemesség a sikert.

A skolasztika A skolasztikus rendszeralkotó tevékenység elsősorban az igazságot akarja szolgálni, de ezzel együtt a szépet is szolgálja. Nemcsak azért, mert a skolasztikus filozófia szerint az igaz és a szép abszolút értelemben tautologikus fogalmak: ami a szó teljes értelmében szép, az igaz is; hanem azért is, mert harmóniát igyekszik teremteni a világban, ahol minden kis rész megtalálja a maga helyét. Ez felel meg a kor szépség-eszméjének. Azáltal, hogy a skolasztika üdvtörténeti koncepciója mindenre kiterjed, rehabilitálta az anyagi világot is, és ezzel a katarizmus alapjait zúzta szét, amely szerint az anyag a gonosztól van.

Amit Aquinói Szent Tamás a ratio segítségével bizonyított, azt Assisi Szent Ferenc a költészet eszközeivel fejezte ki *Naphimnusz*-ban: a világ minden teremtménye és jelensége részt vesz Isten di-

csőítésében. Látjuk majd, hogy milyen nagy szerepet kapott az égitestek üdvtörténeti analógiája a 13. századi ismeretlen magyar dominikánus alább közölt prédikációjában is. A skolasztika ugyanis elsősorban a prédikáció műfajában lépte át az egyetemi városok falait, pallérozta mélyrehatóan az európai gondolkodást és érvelési technikát.

Az érzelmek kifejezése

Az individuum új szemlélete megmutatkozik az érzelmek differenciáltabb kifejezésében is. A 12. század második felétől a 13. század végéig az európai irodalom nagy témája két ember személyes kapcsolata, a szerelem. A korai középkorban ennek tematizálására nem vállalkozott az irodalom. Ebben az új irodalomban a házasságon belüli szerelem inkább az epikát, míg a házasságon kívüli inkább a lírát foglalkoztatja. A szeretetet nemcsak az udvarokban, hanem a kolostorokban is felfedezik. Itt is, ott is a vágyakozó szeretet átélése és kifejezése nemcsak a férfiak privilégiuma, a nők is megvallják szerelmüket. Csak hogy a kolostorokban és a begina-házakban az egyén vágya a kölcsönös szeretet után Isten felé irányul: a lélek vágyakozik Krisztus ölelése és csókja után. Ez a misztika területe, a mentális szereteté, amelynek egyik legszebb kifejezése a régebben Clairvaux-i Szent Bernátnak, ma egy 1200 körül élt angol cisztercitának tulajdonított *Jesu dulcis memoria* kezdetű himnusz, amelynek első négy versszaka Sík Sándor fordításában így hangzik:

*O Jézus, rád emlékezés
Legigazabb örvendezés.
De édesebb vagy, mint a méz,
Ha édesen szívünkbe térsz.*

*Nincs szó a földön kedvesebb,
Nincs dallam zengőbb, édesebb,
Gondolni szebbet nem lehet,
Mint Jézus, édes szent neved.*

*A blünbánó benned remél,
Mily jó vagy ahhoz, aki kér!
Mit nyer, aki nyomodba tér,
De hát még, aki el is ér!*

*A nyelv, a szó elégtelen,
Betű leírni képtelen,
Csak hogyha élem, érezem,
Jézust szeretni mit teszen.*

A compassio költészete

A személyhez szóló szeretet másik nagy megnyilvánulási területe a könyörület, az együttérzés, a *compassio*. A vallásos költészetben ez a kor a Mária-siralmak és a passiók énekek kora. Az átélés

tettekre sürget, az igaz szeretet nem retten vissza az önlealacsonyítástól. Az udvari szerelem rabszolgái, az előkelő lovagok, Gavain, Trisztán is készek erre, de az isteni szeretet rabszolgái is: Ferenc, a gazdag assisi posztókereskedő féltett fia, vagy a törekeny kis magyar királylányok, a házasságban élő Erzsébet és a kolostorban magát mindenki szolgájává tevő Margit. Ők életükkel a virágkorát elért lovagi-udvari kultúra értékeinek ellentétét képviselik: a társadalmi megbecsüléssel szemben a megalázkodást, a szerelmi boldogsággal szemben a szüzességet, a pompakereséssel szemben a szegénységet.

A szerzetesi életforma változása

A 13. századi új rendek férfikonventjeiben megváltozik a szerzetesi életforma is. A bencéseknel és cisztercieknél a monostor mint közösség gyakorolta hivatását, tagjai helyhez kötöttek voltak. A ferencesek és a dominikánusok megkeresik híveiket a nagyvárosok piacterein, a mezővárosok vásárain. Prédikálnak nekik, befolyásolják őket szóval és életmódjukkal, közöttük járva eléjük élik a transzcendentális értékeket. Rendjük, választott életformájuk így „egyéni teljesítményt” várt tőlük.

A meggyőzés tudományos igénye viszi e rendek tagjait az egyetemekre, először a prédikátorok rendjének, a dominikánusoknak legjobbjai hódítják meg a párizsi egyetemet, majd csatlakoznak hozzájuk a ferencesek is. Részben egymással is folytatott filozófiai-teológiai vitáik nemezszer mozgásba hozták egész Európa szellemi életét.